

Het nieuwe examenprogramma betekent ook een grote verandering in de manier waarop de examens moeten worden geconstrueerd. Tijdens het komende schriftelijke examen geschiedenis zullen de havo-5 leerlingen van de pilotscholen passende nieuwe vragen voorgelegd krijgen. Om duidelijk te maken wat er zo anders is, kan een vergelijking tussen de huidige en de nieuwe situatie verhelderend werken.

Ook worden er voorbeelden gegeven van mogelijke nieuwe examenvragen.

STEFAN BOOM

Het examen nieuwe stijl: een vergelijking

Er is geen verschil in de algemene eisen die aan een (centrale) toets gesteld worden. Een goede toets dient valide, betrouwbaar, efficiënt en aanvaardbaar te zijn.

Validiteit

Als het gaat om de validiteit van het examen wordt meestal gekeken naar twee soorten validiteit, de *inhoudsvaliditeit* en de *begripsvaliditeit*. De inhoudsvaliditeit houdt in dat de vragen van een toets de hele leerstof bestrijken en dat alle onderdelen van de stof evenwichtig aan bod moeten komen.

In de huidige examens wordt dat doel bereikt door de relatieve aandacht die in de stofomschrijving aan een kwestie besteed wordt, te vertalen naar het examen. Op grond van dit uitgangspunt kunnen we een toetsmatrijs opstellen waarin de verschillende onderdelen worden gewogen. Bijvoorbeeld bij het onderwerp Vietnam beslaat hoofdstuk 6, De Oorlog aan het 'thuisfront', ongeveer één achtste deel van de stofomschrijving, en moet dus ook voor dat deel in de puntenverdeling (dus ongeveer vijf punten) terugkomen. In het nieuwe programma bestaat er geen stofomschrijving meer. Inhoudelijk

Tijdvak	Percentage van het aantal aspecten	Aantal punten
Prehistorie en Oudheid	15%	12 – 13 punten
Middeleeuwen	15%	12 – 13 punten
Vroegmoderne tijd	25%	20 – 21 punten
Moderne tijd	45%	36 – 38 punten
Totaal	100%	80 – 85 punten

bestaat de te leren stof uit de tien tijdvakken met de negenenveertig kenmerkende aspecten die daarbij horen. Het ligt voor de hand daarmee eenzelfde matrijs op te stellen als bij het huidige examen. Dat resulteert in een verdeling van het aantal punten op grond van het relatieve aantal kenmerkende aspecten.

We hebben eerst de tien tijdvakken verdeeld in de 'ouderwetse' groepering Prehistorie en Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne tijd en Moderne tijd en hebben daarna het relatieve aantal kenmerkende aspecten van deze vier tijdperken bepaald. We komen dan uit op een verdeling zoals in tabel 1. Deze aantallen geven slechts een indicatie; waarschijnlijk zal 85 punten leiden tot een te bewerkelijk examen, het maximum zal tussen de 75 en 80 uitkomen.

Dat komt overeen met de huidige havo-examens.

De manier waarop de begripsvaliditeit gewaarborgd moet worden, is een probleem van meer fundamentele aard. Bij een stofomschrijving levert de context van een begrip meestal voldoende houvast. Specialistische termen worden in de tekst uitgelegd en toegelicht. De afbakening van het beschreven thema in de verantwoording maakt, als het goed is, duidelijk welke betekenis toegekend moet worden aan begrippen die op verschillende manieren te interpreteren zijn.

STEFAN BOOM IS VOOR HET CITO BETROKKEN BIJ HET PILOTPROJECT EXPERIMENTEEL HAVO-EXAMEN.

Bij de nieuwe benadering van de leerstof is dat niet meer mogelijk. De leerstof wordt beschreven als oriëntatiekennis. Dat impliceert dat er geen concrete, vastgestelde jaartallen, feiten, begrippen of personen voorgeschreven worden. De examenkandidaten moeten met hun eigen (concrete) voorbeelden de kenmerkende aspecten kunnen beschrijven. Deze voorbeelden zijn van henzelf, zijn niet voorgeschreven en zullen daarom verschillend zijn. Binnen de klas van één docent kunnen die verschillen optreden, maar tussen verschillende scholen zullen zij zeker voorkomen.

Een volgend probleem dat rees bij de examenconstructie, vormen de tien tijdvakken zelf. In de thema's met stofomschrijvingen worden de tijdvakken en de omslagpunten daarin bepaald door het onderwerp en de daarbij horende censuren. De tien tijdvakken van het nieuwe programma vormen echter een lijn die de kalendertijd weergeeft. Ter verduidelijking: de Tweede Wereldoorlog loopt voor Nederland van 1940 tot 1945, voor de Britten van 1939 tot 1945. Nergens tot 1950, de grens tussen tijdvak negen en tien zoals de tijdafbakening in het nieuwe examenprogramma tussen de 'tijd van de wereldoorlogen' en de 'tijd van televisie en computer'.

De globale aanduiding van de grenzen van de tijdvakken is daarom een andere manier van omgaan met jaartallen dan in een afgebakende stofomschrijving waarbij het gaat om jaartallen met daaraan gekoppelde specifieke (en vaak concrete) gebeurtenissen.

Voor de vraagconstructie betekent dit een belemmering in het formuleren van duidelijke antwoordkernen; doordat de tijdgrenzen van een juist antwoord minder exact aangegeven zijn, zijn er meer juiste antwoorden mogelijk.

Wij zijn ervan uitgegaan dat de tien tijdvakken een didactisch uitgangspunt vormen, dat in de klaslokalen, zijn waar de zal moeten bewijzen. Voor de eindexamens op havo- en vwo-niveau hoeft daaraan niet strikt te worden vastgehouden.

Elk van de tien tijdvakken heeft specifieke historische kenmerken, waardoor het verschilt van andere tijdvakken. Deze kenmerkende aspecten vormen elk

een thema dat in het betreffende tijdvak past, maar waarvan niet duidelijk is in hoeverre dit aspect een rol speelt in de volgende tijdvakken, of kan voorkomen in voorafgaande tijdvakken.

Ter verduidelijking hiervan weer een voorbeeld: het begrip feminisme, wat als kenmerkend voor de laatste helft van de negentiende eeuw beschouwd wordt (als een van de opkomende emancipatiebewegingen), speelt ook een grote rol in de tweede helft van de twintigste eeuw. Mogen wij kennis van het negentiende-eeuwse feminisme gebruiken om vragen te stellen over de tweede feministische golf? Soms kan dat wel, soms kan dat niet. Dit maakt de constructie van doorsnedevragen moeilijk.

Verder constateerden de examenmakers dat er grote verschillen bestaan tussen de omschrijvingen van de verschillende kenmerkende aspecten. Soms wordt een oorzaak-gevolg relatie gelegd ('de protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had') soms wordt volstaan met een zeer summiere aanduiding ('het voeren van twee wereldoorlogen'), soms wijkt het kenmerkende aspect totaal af van de andere kenmerkende aspecten ('de Grieks-Romeinse vormentaal'). Ook dit maakt het opstellen van eenduidige antwoordkernen niet eenvoudig.

Maar het examenprogramma stelt naast toetsing van de kenmerkende aspecten uit domein B ook domein A vast als examenstof. Domein A bevat de structuurbegrippen en vaardigheden. In dat opzicht wijkt het nieuwe examenprogramma niet af van het reguliere. Ook daar is toetsing van vaardigheden en historische benaderingswijzen onderdeel van het centraal examen.

Betrouwbaarheid en bruikbaarheid

Behalve valide dient een goede toets ook betrouwbaar en bruikbaar te zijn. De betrouwbaarheid van een toets hangt samen met de specificiteit van de toets (dat wil zeggen de mate waarin alleen leerlingen die de stof beheersen de vraag correct kunnen beantwoorden), de moeilijkheidsgraad, de objectiviteit van de beoordeling en de mate van differentiatie.

Voor een groot deel van deze criteria zijn wij afhankelijk van de resultaten die er uiteindelijk op het examen worden

geboekt door de kandidaten. Wij weten van tevoren niet echt wat deze havo-leerlingen op het examen zelf moeilijk of makkelijk zullen gaan vinden. De pilot is een bijzondere situatie, de toets- en itemanalyses van de reguliere examens uit voorafgaande jaren kunnen geen indicatie leveren voor bijvoorbeeld de moeilijkheidsgraad of de mate van differentiatie.

Het geschiedenis eindexamen wordt geconstrueerd door leerkrachten met ervaring in examenklassen en, in dit geval, ervaring met het nieuwe examenprogramma. Op die manier hopen we beter te kunnen inschatten wat voor de kandidaten voor het pilotexamen haalbaar is.

Net als bij de reguliere examens zal er sprake zijn van een eerste en een tweede correctie. Het examenwerk van de pilotleerlingen zal worden beoordeeld door hun eigen leerkracht en een docent van één van de andere pilotscholen. De objectiviteit en eerlijkheid van de beoordeling kunnen we daarmee waarborgen.

Specificiteit en differentiatie kunnen we ook pas achteraf meten. Bij sommige van de vragen die voor het komende examen geconstrueerd zijn, schatten wij nu al wel in dat er sprake is van een vraag die echt past bij de pilot of een vraag die goed zal differentiëren, maar pas na afname van het examen kunnen we dat werkelijk toetsen. Pas als van het nieuwe examen een toets- en itemanalyse is gemaakt, weten we meer.

De bruikbaarheid van een toets hangt af van de efficiëntie, billijkheid en aanvaardbaarheid van de toets. Ook bij de bepaling van deze criteria zijn we afhankelijk van de evaluatie van het examen. De commissie-De Rooy heeft dit examenprogramma opgesteld met het idee dat vanaf het primair onderwijs geschiedenis gedoceerd zal worden in het kader van de tien tijdvakken met hun kenmerkende aspecten. Voor de pilotkandidaten is dat uiteraard niet het geval geweest. Hun randvoorwaarden wijken zelfs sterk af van die van hun collega's die vanaf 2007 met het nieuw examenprogramma aan de slag gaan. In de pilot worden de oude studielasturen nog gebruikt, vanaf 2007 hebben havisten 100 uur meer voor hun geschiedenislessen.

Door leerlingen voor- en na hun examen naar hun bevindingen te vragen hopen we antwoord op de vraag naar de billijkheid te kunnen geven. Overigens zijn in het vigerende examensysteem hierover geen gegevens bekend, waardoor vergelijking moeilijk zal zijn.

De deelnemende docenten zullen ook naar hun mening worden gevraagd, net als belanghebbende deskundigen van buiten het pilotproject. Het VGN-bestuur bijvoorbeeld of de vakdidactici van de eerstegraads lerarenopleidingen. Daaruit zal de aanvaardbaarheid van dit examen moeten blijken.

De constructie van het nieuwe examen

De hier aangegeven problemen vormden uiteindelijk geen beletsel om tot – volgens de examenmakers – aanvaardbare vragen te komen. Eerst is een theoretische aanpak ontwikkeld die een aantal meer gestandaardiseerde vraagvormen mogelijk maakt. Dit leverde een aantal sjablonen voor de vraagconstructie op.

Het examenprogramma schrijft toetsing van twee domeinen voor, domein A, historisch besef, en domein B, de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken.

Bij domein B is de overkoepelende vaardigheid dat de examenkandidaat per tijdvak: “met betrekking tot de tijd van [één van de tien tijdvakken] met behulp

van een concreet voorbeeld van een gebeurtenis, een ontwikkeling, een verschijnsel, of een handeling dan wel gedachtegang van een persoon elk van de volgende aspecten van dit tijdvak [kan] beschrijven: [volgen de kenmerkende aspecten van het tijdvak].”

Vragen die domein B toetsen kunnen hiermee ontwikkeld worden. Gaan we bijvoorbeeld uit van tijdvak 5, de tijd van de ontdekkers en hervormers, dan moet de kandidaat het kenmerkende aspect *het begin van de Europese overzeese expansie* kunnen beschrijven aan de hand van een eigen voorbeeld. Dat maakt de volgende vraagvorm mogelijk, het is bijna een recept:

- neem een kenmerkend aspect, maak daarvan een intro en vraag om een concreet voorbeeld van ‘een gebeurtenis, een ontwikkeling, een verschijnsel, of een handeling dan wel gedachtegang van een persoon’.

In de vorm van een sjabloon of formule krijgen we:

Kenmerkend aspect x – Noem/geef een voorbeeld/voorbeelden van [element/elementen van] kenmerkend aspect x.

Concreet: domein B

De vraag:

De Europese overzeese expansie kan pas beginnen nadat ontdekkingsreizigers nieuwe gebieden hadden verkend.

Noem een voorbeeld van zo’n ontdekkingsreiziger en leg met een voorbeeld uit

waardoor zijn ontdekking de Europese overzeese expansie bevorderde.

Maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Columbus – 1

‘ontdekte’ Amerika – 1

en maakte daarmee de verovering door Spanje van Zuid-Amerika mogelijk – 1

Dit antwoord is een willekeurige keuze uit het enorme arsenaal van mogelijke antwoorden. Dat biedt de corrector dus weinig houvast. Een antwoordmodel zal er daarom zo uit moeten zien:

Maximumscore 3

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

1 punt – een juist voorbeeld van een ontdekkingsreiziger

1 punt – een juist voorbeeld van een door deze ontdekkingsreiziger ontdekt gebied

1 punt – een juiste uitleg van het verband tussen deze ontdekking en de Europese overzeese expansie.

Een dergelijk antwoordmodel kan eventueel gecombineerd worden met een voorbeeld van een juist antwoord.

De p’waarde van dit soort vragen zal zeer hoog zijn, de differentiatie zeer laag, het nakijken een hele klus (zeker voor de tweede corrector).

Een iets andere aanpak is het creëren van een adequate context die in een intro gegeven wordt.

De vraag:

Christophorus Columbus (1451-1506) ontdekte in 1492 een aantal van de grote eilanden in de Caraïbische zee.

Noem het kenmerkend aspect van het tijdperk van de ontdekkers en hervormers dat bij deze beschrijving past en leg met een voorbeeld uit wat het verband is tussen deze ontdekking en dit kenmerkende aspect.

Maximumscore 3

Uit het antwoord moet blijken dat het hier gaat over het begin van de Europese overzeese expansie – 1

Doordat Columbus de vaarroute naar Amerika had gevonden, kon Spanje een koloniaal rijk overzee in Zuid-Amerika opbouwen – 2

Deze antwoorden zijn redelijk te sluiten, de toetstechnische bezwaren (met betrekking tot de p'waarde en de differentiatie) die bij het eerste voorbeeld direct naar voren kwamen, lijken hier minder een rol te gaan spelen.

Niet goed genoeg: domein A

Dit soort vragen zijn mogelijk met de eindterm zoals die nu geformuleerd is. Wat moeten de kandidaten eigenlijk 'doen' bij een dergelijke vraag? Het gaat om twee zaken, de identificatie en reproductie van een kenmerkend aspect en de reproductie van een vooraf

- 1 Chronologische ordenen met de tien tijdvakken of een andere periodisering; inzien dat dit een interpretatie is.
- 2 De 10 tijdvakken als referentiekader gebruiken.
- 3 Uitleggen dat de indeling in perioden en tijdvakken een westers perspectief op de geschiedenis vertegenwoordigt en wat de beperkingen en bezwaren daarvan kunnen zijn.

Structuurbegrippen

4. De kandidaat kan:
 - in historische processen de samenhang tussen veranderingen en

- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.

6. De kandidaat kan:
 - in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen;
 - onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken.
7. De kandidaat kan bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met:
 - het onderscheid tussen feiten en meningen;
 - tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
 - de rol van waardepatronen in heden en verleden;
 - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.

Bij elk van deze vaardigheden is een vraag te maken, volgens het sjabloon: context in intro, leg een verband tussen (gegeven uit context) en (structuurbegrip).

Bijvoorbeeld bij 5.
Continuïteit en verandering:

In 56 voor Christus probeerde de Romeinse veldheer Julius Caesar het mondingsgebied van de Rijn en de Maas te veroveren. De volkeren die daar woonden, de Menapiërs en de Morinen, kon hij niet in een veldslag verslaan, omdat zij steeds wegtrokken. Caesar beschreef in zijn boek 'De bello Gallico' deze gebeurtenissen; de Menapiërs en de Morinen hebben geen schriftelijke bronnen nagelaten. Leg uit dat rond 56 voor Christus in Nederland er sprake is van een overgangperiode tussen prehistorie en historie.

Maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is: In Nederland zijn op dat moment volkeren zonder schrift, de Menapiërs en de Morinen, die in de prehistorie leven, en de Romeinen, die wel een schrift hebben en dus in de historische periode leven / er is sprake van een gelijktijdige ongelijktijdigheid tussen de prehistorische Menapiërs en Morinen en de historische Romeinen.

geleerd voorbeeld bij dat kenmerkende aspect.

Een heel examen met dit type vragen doet geen recht aan de opdracht historisch denken en redeneren te toetsen. De vaardigheden en historische structuurbegrippen van domein A komen op deze manier nauwelijks aan bod. Kan volgens deze aanpak ook een meer vaardige vraagvorm ontwikkeld worden?

Daarvoor moeten we eerst de vaardigheden en structuurbegrippen uit domein A onder de loep nemen.

Een verkort overzicht van de vaardigheden uit het nieuwe examenprogramma (cursief is alleen vwo):

- continuïteit beschrijven;
- de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven;
- verschillende soorten historische verandering onderscheiden;
- door het onderscheiden van continuïteiten van langere en kortere duur onderkennen hoe elementen afkomstig uit verschillende tijdvakken zich gelijktijdig in één tijdvak kunnen manifesteren (de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige).

5. De kandidaat kan:
 - een vraag en een daarop aansluitende hypothese formuleren;

Of bij 7. Interpretatie

(inleving en standplaatsgebondenheid): *In 56 voor Christus probeerde de Romeinse veldheer Julius Caesar het mondingsgebied van de Rijn en de Maas te veroveren. De volkeren die daar woonden, de Menapiërs en de Morinen, kon hij niet in een veldslag verslaan, omdat zij steeds wegtrokken. Caesar beschreef in zijn boek De bello Gallico deze gebeurtenissen, de Menapiërs en de Morinen hebben geen schriftelijke bronnen nagelaten.*

Leg uit waarom voor een onderzoeker van de geschiedenis van de Menapiërs en de Morinen dit gebrek aan schriftelijke bronnen een groot bezwaar is om tot een genuanceerd verslag te komen.

Maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is: Doordat het beeld van de volkeren waarvan geen eigen schriftelijke bronnen zijn overgeleverd gekleurd wordt door hun vijanden (de Romeinen), levert dat een eenzijdig beeld op / kern van een juist antwoord is dat er gewezen wordt op de Romeinse standplaatsgebondenheid van de beschrijving van Caesar die niet gecorrigeerd kan worden door bronnen van de kant van de Menapiërs en de Morinen.

Met bron

Bij vragen die op deze manier worden geconstrueerd, is de in de intro geformuleerde context van groot belang. Ook in het huidige examen wordt veel gebruik gemaakt van een intro om een probleem te verduidelijken en de vraag korter te kunnen houden. In het nieuwe stijl examen zullen deze intro's groter worden en de gegevens moeten aanreiken die in de huidige situatie (met een stofomschrijving) bekend verondersteld kunnen worden.

Het gaat in deze voorbeelden tot nu toe om vragen zonder bron. Het probleem van de noodzakelijke intro die een adequate context bevat kan natuurlijk ook worden opgelost door een bron toe te voegen. Een voorbeeld:

Bij het kenmerkend aspect: 'het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaal-socialisme' en het structuurbegrip 'interpretatie' is een bron gezocht met de opvattingen van een relatief onbekende fascist, Metaxas.

Bron 1

In de jaren dertig van de twintigste eeuw bestaat er in Griekenland grote politieke onrust. Monarchisten, republikeinen en andere partijen strijden om de macht. Op 4 augustus 1936 stuurt de Griekse premier, generaal Metaxas, het parlement naar huis.

In een toespraak zegt hij: 'Ik heb niet meer gedaan dan de macht aan me getrokken, nodig om het hoofd te bieden aan het communistische gevaar en het ligt niet in mijn bedoeling deze neer te leggen voordat ik het land heb gezuiverd van het communisme (...). De Griekse pers, evenals alle Grieken, zullen er aan gehouden worden de nationale orde te respecteren. Het is momenteel uitgesloten dat er verkiezingen zullen plaatsvinden. Degenen onder U, die in het verleden lid zijn geweest van een partij, zijn nu verplicht deze volledig te vergeten; er bestaan geen partijen meer in het oude Griekenland. Het oude parlementaire systeem is voorgoed verdwenen.'

Gebruik bron 1.

De Griekse generaal Metaxas wordt beschouwd als een fascist.

Toon dat aan. Doe dat door:

- eerst aan de bron twee opvattingen van Metaxas te ontlelen en
- daarna per opvatting uit te leggen bij welk fascistische opvatting hij zich aansluit.

Maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord (twee van de volgende combinaties):

- Metaxas schaft het parlement af: fascistische verwerpen het parlementaire systeem,
- Metaxas trekt alle macht aan zich: fascistische houden ervan dat een sterke leider de macht heeft (leiderschapsbeginsel).
- Metaxas schaft alle partijen af: fascistische willen dat één partij de leiding heeft.
- Metaxas noemt het communistische gevaar de reden waarom hij de macht grijpt: fascistische verafschuwen communisme.
- Metaxas waarschuwt de pers. Kritiek op het systeem mag niet. Fascisten zijn tegen persvrijheid en vrijheid van meningsuiting.

Per juiste combinatie 2 punten.

Of in een andere formulering:

Maximumscore 4

Een juist antwoord bevat twee combinaties van de volgende elementen: een aan de bron ontleende opvatting van Metaxas – 1 punt
een daarbij passend kenmerk van het fascisme – 1 punt

Dit soort vragen wijkt niet af van de vragen die in het huidige examen regelmatig worden gesteld.

In het examen 'nieuwe stijl' blijven deze vragen mogelijk.

Een conclusie

Het nieuwe examen zal aan veel verschillende verwachtingen moeten voldoen. Het zal duidelijk anders moeten zijn dan de huidige examens, maar ook moeten aansluiten bij de gegroeide examenpraktijk die zijn waarde bewezen heeft. Het wijkt in bepaalde opzichten niet sterk af van de huidige examens. Voor sommigen zal dat een opluchting, voor anderen een teleurstelling betekenen. Wie van het nieuwe examen verwacht dat er geen vaardigheden meer in voorkomen of dat de geschiedenis canon gereproduceerd dient te worden, zal dat niet terugzien. Wie liever een thematisch examen wil, met een stofomschrijving, zal de oude examens meer waarderen.

Het ontwikkelen van vragen waarin historisch besef wordt getoetst, of, anders geformuleerd, er sprake is van historisch denken en redeneren, vormt een zeer gecompliceerde opgave voor de examenmakers. De 'normale' interpretatieverschillen rondom de kenmerkende aspecten, de structuurbegrippen en vaardigheden en diverse historische fenomenen hebben in de productie van dit nieuwe examen tot veel debat geleid. Maar dat is niet anders dan bij het reguliere examenprogramma.

Het examen nieuwe stijl is wel een grote verandering ten opzichte van het huidige examen in de manier waarop de kandidaten zich hebben voorbereid en de constructeurs hun vragen hebben gemaakt. Zonder de last, maar ook zonder de steun van een afgebakend thema.